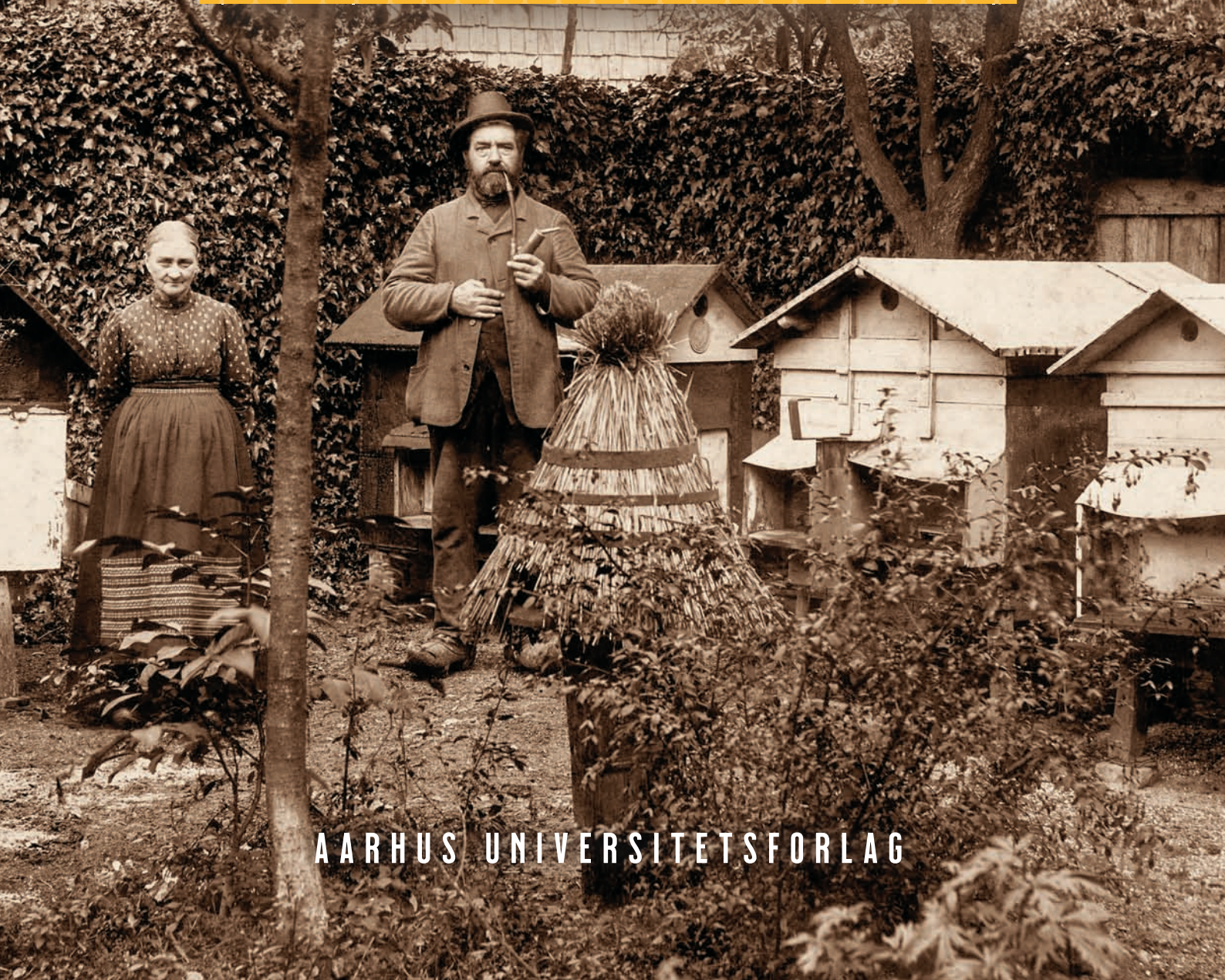

P E T E R B A V N S H Ø J

BIAVLENS KULTURHISTORIE I DANMARK

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

Biavlens kulturhistorie i Danmark

Biavlens kulturhistorie i Danmark

PETER BAVNSHØJ

Biavlens kulturhistorie i Danmark

© forfatteren, Det Grønne Museum og Aarhus Universitetsforlag 2020

Forsideillustration: Unavngivne personer i en bigård i Roskilde ca. 1920.

Biavleren har forskellige hjemmefremstillede stadetyper og en enkelt halmkube, der er beskyttet af en kegle af strå.

Foto tilhørende Det Grønne Museum

Omslag, tilrettelægning og sats: Jørgen Sparre

Bogen er sat med Charter ITC Pro

E-bogsproduktion: Narayana Press, Gylling

ISBN 978 87 7219 450 9

Aarhus Universitetsforlag

unipress.dk

Bogen er udgivet med støtte fra:

Farumgaard-Fonden

Brebølfonden

Fællesfonden

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Landsdommer V. Gieses Legat

Det Grønne Museums Venneforening

Denne bog er beskyttet i medfør af gældende dansk lov om ophavsret.

Kopiering til undervisningsbrug må kun ske efter aftale med Copydan Tekst & Node.

Indhold

1. **Indledning** · 9 | Tidligere forskning · 10 | Metode og kilder · 12
2. **Honningbiens natur** · 17 | Dronningen · 17 | Arbejderbierne · 18 | Dronerne · 19 | Biernes dans · 20 | Honningbiracer · 21
3. **Anvendelse af honning og voks i oldtid og vikingetid** · 23 | Oldtiden · 23 | Vikingetiden · 26 | Sammenfatning · 27
4. **Middelalder ca. 1050-1550** · 29 | De tidligste bistader · 29 | Honning som afgift · 30 | Love og regulering · 31 | Middelalderens biavlere · 34 | På sporet af honningens anvendelse · 35 | Voks anvendt til lys, segl og støbning · 36 | Sammenfatning · 39
5. **Perioden ca. 1550-1850** · 41 | Kubebavl · 41 | Formering · 45 | Sagn, overtro og ordsprog · 46 | Biavlens landskaber 1550-1850 · 49 | Landgildens oplysninger · 50 | Jordebøgerne som kilde · 51 | Afgifter til private godser · 54 | Gram og Nybøl Godser · 59 | Vemmetofte Gods 1766 · 60 | Danske Lov 1683 · 61 | Begtrups beskrivelse af biavlens begyndelse af 1800-tallet · 65 | *Jylland* · 65 | *Sjælland* · 67 | *Fyn og Øerne* · 68 | *Biavl på Begtrups tid* · 69 | *Amtsbeskrivelserne* · 70 | *De jyske amter* · 70 | *Øerne* · 73 | *Detailoplysninger fra Sorø Amt* · 74 | *Amtsbeskrivelsernes oplysninger* · 77 | Eksempler på hedeboenders biavl · 79 | Hvilke socialgrupper var biavlere i 1500- og 1600-tallet? · 81 | Biavl blandt husmændene · 83 | Biavl blandt præster, godsejere og borgerskabets fruer · 84 | Honning i mad og drikke ca. 1550-1650 · 88 | Honningtakst og honningmål · 90 | Honning omtalt i kogebøger · 91 | Anvendelse af voks · 93 | Sammenfatning · 95
6. **Perioden ca. 1850-2000** · 97 | Nye redskaber og metoder · 97 | *Den bevægelige tavlebygning* · 98 | *Rammen* · 99 | *Kunstavlen* · 100 | *Honningslyngen* · 100 | *Bistadet* · 101 | *De forskellige stadetyper* · 102 | *Andre nye redskaber* · 103 | Landmandsforsamlingernes udstillinger · 105 | Andre udstillinger · 109 | Sygdomsbekæmpelse · 111 | Dronningeavl og nye racer · 112 | Biavlens udbredelse i 1800-tallet · 115 | *Bistadernes fordeling i landet* · 116 | Biavlens geografiske udvikling fra 1838 til 1940 · 117 | Biavlens i anden halvdel af 1900-tallet · 121 | Biavlens socialgrupper · 122 | Foreninger · 123 | Tidsskrift for biavl · 126 |

Indtægtskilde for landsbylærere, håndværker og husmand · 126 | Danmarks Biavlerforenings medlemmer · 128 | Sagen om den brune bi på Læsø · 129 | Medlemstilbagegang og en ny trussel – varroa · 130 | Konsulentarbejde · 132 | Honningens anvendelse · 133 | Honningprodukter på udstilling · 134 | Kunsthonning · 135 | Honningcentraler · 136 | Voks · 138 | Propolis · 138 | Sammenfatning · 140

7. Nutidens biavl · 141 | Moderne stader og redskaber · 141 | Gammeldags kubebiavl på Fyn · 142 | Nutidens dronningeavl · 144 | Biavlernes fordeling i Danmark · 146 | Fritid og erhverv · 146 | Den miljøbevidste biavler i byen · 147 | Biavleren på landet · 148 | Danmarks Biavlerforening 2020 · 150 | Danske Biavleres Landsforening · 151 | Statistikker og indberetninger · 154 | Nutidens honning- og voksproduktion · 155 | De øvrige biprodukter – propolis, gelée royale og pollen · 156 | Biernes bestøvningsarbejde i vore dage · 158 | Sammenfatning · 159

8. Sammenfatning · 161

9. Biavlens materielle kulturarv · 167 | Biavlssamlingerne på Det Grønne Museum · 168 | Andre museers biavlssamlinger · 170

10. Noter · 173

11. Litteratur · 181 | De vigtigste udgivelser om bier og biavl · 181 | *Utrykt kildemateriale* · 184 | *Rigsarkivet – Arkivalier online* · 184 | *Kildeudgaver* · 184 | Litteraturliste · 184

Emneregister · 189

Stedregister · 192

Navneregister · 196

Forord

Bryg dig nu en kop kaffe, og sæt dig så godt til rette i sofaen. For i dine hænder holder du en lang og spændende rejse tilbage i honningbiernes og menneskenes tusindårige fælles historie. Men også en historie om et dyrehold, der i 2020 er blevet et ikon for den verdensomspændende udfordring, vi står over for i fremtiden: At finde balancegangen mellem det menneskekultiverede landskab, der skal gøre verdens voksende befolkning mæt, og biodiversiteten i den vilde natur, der er for hastigt nedadgående.

Bogen er resultatet af Peter Bavnhøjs mangeårige arbejde med indsamling af viden om den historiske udnyttelse af honningbierne. En fascination, der startede, da han i 1997, som helt ny inspektør på Dansk Landbrugsmuseum, stod for opstillingen af en udstilling om biavl. Og som kulminerede, da han efter mange år som direktør for museet selv valgte at hellige sig forskergerningen og omsider fik tid til at fordybe sig i emnet. Men selv i det administrative direktørjob blev bierne ikke helt glemt. Jeg er sikker på, at arbejdet med de meget vidende og aktive frivillige i museets bilaug, der viser bier og arbejdsprocesser frem i vores historiske bigård, har været med til at holde interessen ved lige.

Da jeg overtog jobbet som direktør i 2018 og første gang talte med Peter om projektet, overbeviste han mig med argumentationen: ”Emnet er så spændende, og der mangler opsamling af viden. Der mangler en bog. Den vil jeg gerne skrive”. Det har han gjort nu. Vi er på Det Grønne Museum meget stolte af resultatet, men døm nu selv.

Og mens du nyder din kaffe, så kan du jo passende sende en venlig tanke til de små, flittige honningbier – de er nemlig også med til at bestøve kaffetræets blomster ...

Det Grønne Museum sender ved samme lejlighed en venlig tanke og en varm og stor tak til dem, der velvilligt har støttet bogens udgivelse og gjort det hele muligt:

Farumgaard-Fonden

Brebølfonden

Fællesfonden

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Landsdommer V. Gieses Legat

Det Grønne Museums Venneforening

Rigtig god fornøjelse!

Anne Bjerrekær

Direktør

Det Grønne Museum

Indledning

Måtte den bidrage til at øge kendskabet til og interessen for bier og biavl ...

FORORDET TIL
"HAANDBOG I BIAVL", 1944

Biernes honning og voks har gennem århundreder haft stor betydning for mennesker. Gennem systematisk biavl har vi med tiden udviklet metoder for at lette adgangen til biernes produkter, og de små insekter er blevet gjort til bevingede husdyr af betydning for mennesker i lighed med kvæget, hestene, hundene og fjerkræet.

Med begrebet biavl menes der, at bierne bliver holdt som en form for husdyr. De er ikke bare vilde dyr i naturen, hos hvem man kan indsamle honning og voks. For at man kan tale om biavl, forudsættes det, at bierne bliver holdt og behandlet under nogenlunde kontrollerede forhold i et tilvirket bistade, der er givet en bevidst placering, oftest i nærheden af mennesker.¹

Honning har siden oldtiden været en skattet fødevarer og et vigtigt sødemiddel. Voks, propolis og gelée royale er også vigtige produkter fra bierne, der i vore dage bl.a. finder anvendelse i helsekost og kosmetik. Indtil

fremstillingen af sukker blev sat i system, var honning det vigtigste sødemiddel, vi havde adgang til. I den katolske middelalder havde bivoks også stor betydning, fordi der blev brugt et stort antal vokslys i kirker og klostre.

Tidligere havde mange bønder et par bistader, så man kunne være selvforsynende med honning. Andre havde flere bifamilier, og de havde således mulighed for at supplere deres indtægter med honning- og vokssalg. I vore dage er biavl en udbredt fritidsaktivitet, mens kun få beskæftiger sig med biavl som et professionelt erhverv. Biavl har dog fortsat stor betydning for samfundet og jordbruget, idet bierne er med til at fremme nytteplanternes bestøvning, og bierne bidrager dermed til at hæve høstbytterne bl.a. i rapsmarker og frugtplanter. Ifølge beregninger fra EU-kommissionen antages værdien af honningbiernes bestøvningsarbejde i dag årligt at generere en merindtægt for dansk landbrug og frugtavl på mellem 1,8 og 3 milliarder kroner!

Efter flere årtier med et dalende antal biavlere ser vi i disse år en fornyet interesse og fremgang for biavl i Danmark. Flere unge mennesker og flere bosat i byerne er begyndt at holde bier; i de sidste ti år er der set mange eksempler på biavl i forbindelse med urban farming, i parker, på tage af høj-